

ОСОБА, ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

ВОЛОБУЄВА Олена Олексіївна - кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України

Стаття посвячена аналізу и обобщению результатов научных исследований лица, совершившего уголовное правонарушение против половой свободы и половой неприкосновенности, и формулированию криминалистически значимых признаков как основы для формирования обобщенной информационной модели такого преступника.

Ключові слова: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності, криміналістично значущі ознаки особи злочинця; інформаційна модель особи статевого злочинця.

Кримінальне правопорушення як суспільно-небезпечна поведінка особи є предметом дослідження багатьох наук. Елементи складу кримінального правопорушення є поліаспектними, що обумовлює різноплановість їх дослідження науками кримінально-правового, соціально-гуманітарного, психолого-психіатричного спрямування тощо. Такий комплексний підхід дозволяє сформулювати розгорнуту інформаційну модель кримінального правопорушення, що сприятиме як оптимізації окремого досудового розслідування, так і організації протидії злочинної діяльності взагалі.

Одним із значимих елементів інформаційної моделі кримінального правопорушення (криміналістичної характеристики кримінального правопорушення) є особа злочинця. Саме вивчення соціально-демографічних, психологічних, поведінкових та інших ознак особи, яка вчинила криміналь-

ні правопорушення, сприяє встановленню ознак та якостей, що стали підґрунтям злочинної поведінки. Відповідно, такі відомості сприятимуть ефективності діяльності із запобігання вчиненню кримінальних правопорушень та впливатимуть на якість та швидкість досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень та криміналістичного аналізу особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (криміналістичне вчення про особу злочинця), знайшли своє відображення у роботах, Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, П.Д. Біленчука, Н.Т. Венедиктова, Ф.В. Глазиріна О.В. Капліної, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, В.О.Образцова, М.А. Погорєцького, М.В. Салтевського, А.В. Старшукевича, Л.Д. Удалової, П.П.Цветкова, В.Ю. Шепітька та інші вчених.

Разом з тим категорія «особа, що вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» потребує більш детального вивчення. Зокрема, враховуючи доцільність аналізу та систематизації відомостей щодо криміналістично значущих ознак осіб, які вчиняли окремі види кримінальних правопорушень означеної групи, для встановлення узагальненої інформаційної моделі особи такого злочинця.

Метою нашої роботи є аналіз та узагальнення результатів наукових досліджень

особи, що вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, та формулювання криміналістично значущих ознак такої особи як підґрунтя для формування узагальненої інформаційної моделі такого злочинця.

Отже, вчинення будь-якого кримінального правопорушення обумовлює наявність суб'єкта певних, визначених у Кримінальному законодавстві України дій або бездіяльності. Саме індивідуальні якості, ознаки та риси такого суб'єкта суттєво впливають на обрання ним певного виду злочинної поведінки – від обрання об'єкту посягання та способу вчинення кримінального правопорушення до специфічних маніпуляцій на місці вчинення кримінального правопорушення, які обумовлюють певне слідоутворення. Кримінальне правопорушення як об'єкт наукового та практичного пізнання є різновидом діяльності людини – процесом взаємодії злочинця з оточуючим середовищем, що призводить до певних змін, які значимі для розслідування [1, с.48-49]. Саме в особі злочинця відбиваються всі ознаки та особливості кримінального діяння [2, с. 5].

Відповідно, якщо «інтелектуальним» центром кримінального правопорушення є особа, яка його вчиняє, то й розслідування певного кримінального правопорушення має концентруватись навколо такої особи. Відомості про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, як один із значимих елементів криміналістичної характеристики, є підґрунтям та відправною точкою для визначення інших елементів криміналістичної характеристики, побудови криміналістичних версій, обрання тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій тощо.

Особливо такий підхід доцільний під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Під час вчинення таких кримінальних правопорушень особа мотивується власними почуттями та бажаннями, які є відбиттям гіпертрофованих базових потреб

людини¹ [3]. Отже, задоволення власних сексуальних потреб всупереч суспільним інтересам і є психологічним підґрунтям вчинення означених кримінальним правопорушень. Саме це й обумовлює більший суб'єктивізм щодо механізму вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, ніж, наприклад, під час вчинення крадіжок, вбивств, хуліганства та ін.

Концептуальне вивчення особи, що вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, є важливим не тільки для теорії криміналістики, а й для практики розслідування таких кримінальних правопорушень. За статистичними даними², у 2014 році зареєстровано 893 кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а саме: 419 – за ст. 152 КК України, 211 – за ст. 153 КК України, 6 – за ст. 154 КК України, 49 – за ст. 155 КК України, 208 – за ст. 156 КК України. З них – 25 % зґвалтувань та 30% насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення. Порівняно з 2013 роком (зареєстровано 1114 кримінальних правопорушень) простежується тенденція до зменшення загальної кількості деліктів. Але показники офіційної статистики за такими кримінальними правопорушеннями не завжди збігаються із реальним станом речей.

Отже, особа, що вчинила кримінальне правопорушення, – багатоаспектна категорія, що й зумовлює її широке дослідження у кримінальному праві, кримінології, криміналістиці, кримінальному процесі, психіатрії, психології та ін. «Особа, яка вчинила

¹ Maslow A. H. *Motivation and Personality*. — New York: Harper & Row, 1954.

Абрахам Маслоу виокремив п'ять основних рівнів потреб людини (фізіологічні, потреби в безпеці, соціальні, потреби у повазі та самовираженні). До базових потреб людини належать фізіологічні потреби (потреби найнижчого рівня), які є необхідними для виживання: в їжі, воді, захисті, відпочинку, сексуальні потреби.

² http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820

кримінальне правопорушення» як криміналістична категорія розглядається вченими-юристами як певна соціально-біологічна система, тобто сукупність соціальних, фізичних і психологічних властивостей, які знаходять своє відображення в матеріальному середовищі та використовуються для вирішення завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень [4, с. 112].

І таке визначення є відносно усталеним, за невеликою варіативністю. Зокрема, П.С. Дагель до криміналістично значущих ознак особи злочинця включає соціально-політичні, фізичні та психічні [5, с. 15]. Н.І. Клименко сформувала такий комплекс ознак особи злочинця – соціальна спрямованість, психічний склад, тілесна організація, мовний апарат, різного роду відхилення у її розвитку і стані [6, с.216].

Як відомо, психічні характеристики (ознаки) людини – це найбільш суттєві та стійкі індивідуально-психологічні її властивості – характер, здібності, темперамент, інтереси, спрямованість. У поведінковому аспекті такі властивості пов'язані із мораллю (одним із основних способів нормативної регуляції дій людини). Мораль охоплює життєві орієнтації та принципи, цілі та мотиви вчинків. Відповідно, характеризуючи особу злочинця, на наш погляд, доцільно використовувати категорію «морально-психологічні ознаки особи», як таку, що за сутнісним навантаженням більш детально розкриває внутрішні процеси особистості в контексті злочинної поведінки. Отже, морально-психологічні ознаки людини – це риси характеру, темперамент, відчуття, рівень розвитку інтелекту, здібності, мотивація, вияви самосвідомості, вольові та емоційні особливості, ставлення до загальноприйнятих норм поведінки та ін.

Фізичні ознаки людини – це її зовнішні ознаки, тобто анатомічні (стать, зріст, статура) . Відповідно, функціональні ознаки (хода, голос, навички) – це біологічні властивості людини, внутрішні особливості, які виявляються зовні лише під час діяльності. Саме фізіологія вивчає сукупність анатомічних та біологічних властивостей людини.

Відповідно, такі ознаки доцільно називати фізіологічними.

Також, окрім вказаних груп ознак, суттєве значення для формування інформаційної моделі особи злочинця мають такі відомості, як стать, вік, стан здоров'я, сімейний та соціальний стан, рівень освіти, місце проживання та ін. Такі ознаки традиційно називають соціально-демографічними.

Отже, до основних криміналістично значущих ознак особи, що вчинила кримінальне правопорушення, слід відносити: соціально-демографічні, фізіологічні та морально-психологічні.

Характеристику осіб, що вчинили кримінальне правопорушення за ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», досліджувала К. Плутицька [7]. Вона зазначає, що такі кримінальні правопорушення вчиняють найчастіше особи у віці 30-39 (50%) і 40-49 років (31,25%). Особи віком 20-29 років складають 9,37%, як і особи від 50 років. Щодо осіб старшого віку (жінки старші 55 років та чоловіки старші 60 років), то вчинення ними сексуальних кримінальних правопорушень зумовлене посиленням еротичних потреб перед повним їх зникненням, поряд зі зниженням статевих можливостей і, відповідно, утрудненням традиційних статевих контактів. Що пов'язано також з інволюційними змінами в центральній нервовій системі та зниженням морально-етичних установок [8]. Освітній рівень осіб, які вчиняють примушування до вступу в статевий зв'язок, є високим: 96,87% мають вищу освіту і тільки 3,13% середню спеціальну; 64,71% осіб, які вчинили примушування до вступу в статевий зв'язок, перебувають у шлюбі.

За дослідженням О.М. Джужі щодо соціального стану, серед злочинців з сексуальними девіаціями (хворобливими порушеннями спрямованості статевого потягу або способів його задоволення), певна частина була вихователі в дитячих установах, тренери дитячих спортивних шкіл, медичні працівники та ін. [9, с. 143].

Характеристику осіб, які вчинили статеві кримінальні правопорушення проти малолітніх, досліджував Є.С. Хижняк [10], який дійшов до висновків, що статеві кри-

мінальні правопорушення щодо малолітніх учиняють особи чоловічої статі, хоч темпи приросту жінок серед сексуальних злочинців випереджають загальний приріст цієї категорії, що, напевно, є наслідком криміналізації насильницького лесбійства. Він зазначає, що для статевих кримінальних правопорушників, особливо педофілів, характерний високий рівень освіти; вікова група від 24 до 54 років; властиві психічні аномалії, грубість і цинізм, споживацьке ставлення до малолітнього, моральна розбещеність тощо.

М.О. Ларченко [11] зазначає, що 98,7% статевих злочинців – чоловіки. Більшість (43%) вчинила кримінальні правопорушення у віці 16-25 років, 82% були неодружені; 7% розлучені; 55-57% були працездатними, але ніде не працювали і не навчались; серед тих, хто працював, більшість – робітники (18%); приблизно рівний відсоток осіб мали повну загальну середню (37%) та базову загальну середню освіту (34%). Також М.О. Ларченко зазначає, що 75% осіб під час вчинення кримінального правопорушення перебували в стані алкогольного сп'яніння, наголошуючи на тому, що алкоголізація також є важливою передумовою для виникнення сексуальної розкнутості, особливо у неповнолітніх.

Окремо М.О. Ларченко приділила увагу рисам, що становлять морально-психологічну характеристику статевих злочинців, та узагальнила їх до таких показників: 1) наявність зневажливого ставлення до жінки та особистих прав інших осіб, протиставлення їм своїх вкрай егоїстичних бажань та інтересів; 2) деформація свідомості та дефекти правової психології і правової культури; 3) деформація статевої свідомості молоді у бік статевої розбещеності та всездозволеності; 4) неповага до почуттів і переживань інших людей, зневажливе ставлення до наслідків вчинюваних дій; 5) переконаність у допустимості насильства як засобу реалізації своїх бажань, стереотипи грубої, зухвалої поведінки, агресивності, нестриманості.

С.В. Якимова [8] визначила, що переважну більшість насильницьких кримінальних правопорушень з мотиву задово-

ленням статевої пристрасті вчиняють особи віком від 14 до 25 років (55-60%). Відповідно, 30 % усіх зґвалтувань вчиняють неповнолітні від 14 до 17 років, 37 % – молоді чоловіки від 18 до 24 років, 19 % – 25-29-річні. Щодо соціальних показників, то особи, які вчинили зґвалтування, мали низькій освітній та кваліфікаційний рівень. Також доцільно навести розподіл злочинців за соціальним станом: робітники – 52,8 %, службовці – 11,7 %, учні – 9,9 % і непрацюючі – 25,6 %.

О.В. Губанова вивчала особу гвалтівника та дійшла до таких висновків: кримінально активною групою є чоловіки у віці 19-25 років (58 %); неодружені, які раніше перебували у шлюбі (61,8 %); мали дітей (56 %); з середньою освітою (58 %); робітники (53 %) та особи, які ніде не працювали і не навчались (42 %); з низькою культурою й інтелектуальним розвитком; раніше судимі (41 %) [12].

Більш детального дослідження потребують злочинці із сексуальним девіаціями, враховуючи можливий «серійний» характер вчинюваних ними кримінальних правопорушень. За даними О.М. Джужи, близько половини злочинців досліджуваної категорії мали сексуальні розлади [9, с. 150].

Отже, на підставі вищевикладеного, ми дійшли до висновку, що соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, різняться залежно від виду кримінального правопорушення досліджуваної групи. А саме, особи, які вчиняють зґвалтування за узагальненими показниками, – чоловіки 18-24 років, неодружені, працездатні, але не працюючи, мають низький рівень освіти та кваліфікаційного рівня. Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення проти неповнолітніх та вчиняють примус до вступу у статевої зв'язок за узагальненими показниками, – чоловіки 30-50 років, перебувають у шлюбі, з високим рівнем освіти та кваліфікаційним рівнем, пов'язані із потерпілою особою професією (або місцем роботи). Разом з тим доцільно виокремити низку морально-психологічних якостей, що притаманні таким злочинцям: 1) моральна розбещеність та зневажливого ставлення

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу та узагальненню результатів наукових досліджень особи, що вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності, та формулюванню криміналістично значущих ознак як підґрунтя для формування узагальненої інформаційної моделі такого злочинця.

до особистих прав та почуттів інших осіб;- 2) егоїзм та деформація статевої свідомості; 3) зневажливе ставлення до наслідків вчинюваних дій; 4) грубість, цинізм, агресивність. Також більшість таких кримінальних правопорушень вчинено у стані алкогольного сп'яніння.

Література

1. Ключков В.В., Образцов В.А. Преступление как объект криминалистического познания // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып.42. – М., 1985. – С. 48 – 49.
2. Абельцев С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / С. Н. Абельцев. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 207 с.
3. Maslow A. H. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1954.
4. Салтевський М.В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / Салтевський М.В., Лукашевич В.Г., Глібко В.М. – К.: ВІПОЛ, 1994. – 180 с.
5. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / Дагель П.С. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1970. – 267 с.
6. Клименко Н.И. О возможности криминалистической идентификации личности // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1972. – Вып. 9. – С. 216-219.
7. Плутицька К. Структура особистості злочинця, який вчинив примушування до вступу в статевий зв'язок // <http://www.pravnuk.info/urukrain/1449->

SUMMARY

The article analyzes and generalizes research results of a person having committed a criminal offense against sexual freedom and sexual immunity; it formulates forensic significant signs as the basis for the formation of a generalized information model of the offender. The importance of such information model for the effectiveness of pre-trial investigation has been argued. General system of offender's characteristics: socio-demographic, physiological, moral and psychological has been defined in the work. Information models of a sexual offender's personality according to main types of criminal offenses (in scientific works of legal scholars in Ukraine) have been analyzed.

структура-особистости-злочинця-який-вчинив-примушування-до-вступу-в-статевий-зв'язок-1.html

8. Якимова С.В. Кримінологічний портрет особистості насильницького злочинця, який учиняє злочини з мотивів задоволення статевої пристрасті http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29241/1/037_220_225.pdf
9. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія / О. М. Джужа.– К.: Атіка, 2009.– 240 с.
10. Хижняк Є.С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Хижняк Євген Сергійович ; Міжнар. гуманіт. ун-т. – О., 2013. – 20 с.
11. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.О. Ларченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
12. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики автономної республіки Крим) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 15 с.